

és a nyugati behatás, de ez a keveredés mindig elsősorban ortodox környezetben történt.

Egy másik különbség a népsűrűségben mutatkozik meg, amely mindig fordított arányban áll a terület nagyságával. Oroszországban és az általa bekebelezett területeken, éppen a nagy kiterjedés miatt, kisebb a népsűrűség, mint a Balkán-félszigeten. Ez készítette Schöpflin Györgyöt arra, hogy egy régebbi tanulmányában arra a következtetésre jusson: a nagy kiterjedésű és viszonylag ritkábban lakott területek kedvezőek az önkényuralmon alapuló kormányforma kialakulásához (a cárizmus és a kommunizmus).*

Mindazon körülmények közül, amelyek Délkelet- és Kelet-Európában közösek, itt csak néhányat sorolok fel röviden, azokat, amelyek napjainkban meghatározó módon nehezítik a két térség átalakítását. Így, azt hiszem, figyelembe kell vennünk elsődleges mezőgazdasági jellegüket, beleértve azokat a társadalmi viszonyokat, amelyeket ez a jelleg kialakított (zadruga típusú család, kollektívizmus/vagyonközösség, maffióta típusú vagy méltányosságellenes rangsorolás). Azonkívül szóba kerülhet a rurális paszeizmus és tradicionalizmus, ami alól a szovjetek által terjesztett kommunizmus kivétel, hiszen a dolgozók egyenlőségén alapuló földi parádicsom a társadalmi megosztás és a társadalmi osztályok megjelenése előtti társadalom iránti nosztalgiairól árulkodik.

(Folytatás a következő lapszámban)

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

Jegyzetek

* George Schöpflin, *Central Europe: Definitions Old and New*, in: *In Search of Central Europe*, Cambridge, Polity Press, 1989.

OVIDIU PECICAN 1959-ben született Aradon. A BBTE Európai Tanulmányok Karának előadójaként. Megjelent kötetek: *Razzar* (Alexandru Pecican), Bukarest, 1998; *Lunea lui Simion Dascălul* (Simion Dascălul világa), Kolozsvár, 1998.

BAKK Miklós

Az alkotmányreform esélyei

AXIX. században, amikor a lengyelek nagy költője, Adam Mickiewicz a „szív rejtett alkotmányáról” értekezett, a nemzetről való gondolkodás egyszerre modern és romantikus premisszái alapján úgy tűnt: az alkotmány nem több és nem más, mint nemzetet konstituáló szerződés. E romantikus-modernista, sajátosan közép-európai perspektíva azt sugallta: összhangba lehet hozni a „szív rejtett alkotmányát” – a népszellemben megfogalmazódó közösségi hagyományt – a polgári közösséget konstituáló szerződéssel, vagyis az írott alkotmánnyal. Azaz: sikerül-e olyan szabályokat megfogalmazni, amelyek demokratikus rendbe és intézményi valóságba ültetik át a „népszellemet”. Úgy tűnt, ez a felfogás, e jogi-közösségi paradigma szorosan és szervesen

derült, hogy az etnikai feszültségek és gazdasági sokkhatások közepette alakuló, fejletlen közepostájjal rendelkező (vagy anélkül) kelet-közép-európai társadalmak nem tudják gyorsan, konfliktusmentesen átvenni ezt a modellt.

Mindez – Stephen T. Holmes szerint – a nyugati konstitucionalizmus filozófiai alapjainak belső korlátaira is rávilágít. „A liberalizmus – írja – [...] egyszerre individualisztikus és kozmopolita jellegű irányzat. Nemigen adhat tanácsot tehát a kelet-európai államok abban, hogyan bánjanak állandó nemzeti kisebbségeikkel.” Azaz, tehetnénk hozzá, mit tegyenek, ha ugyanazon országon belül eltérő „népszellemek” versengenek egymással, amelyeknek a polgári közösség kialakításáról eltérő elképzeléseik vannak. Továbbá – írja Holmes – a nyugati alkotmányosság elvei csak akkor léphetnek érvénybe, ha a területi határok szilárdan rögzülnek, és sikerült megadni a választ a kérdésre: ki tekinthető a közösség tagjának?

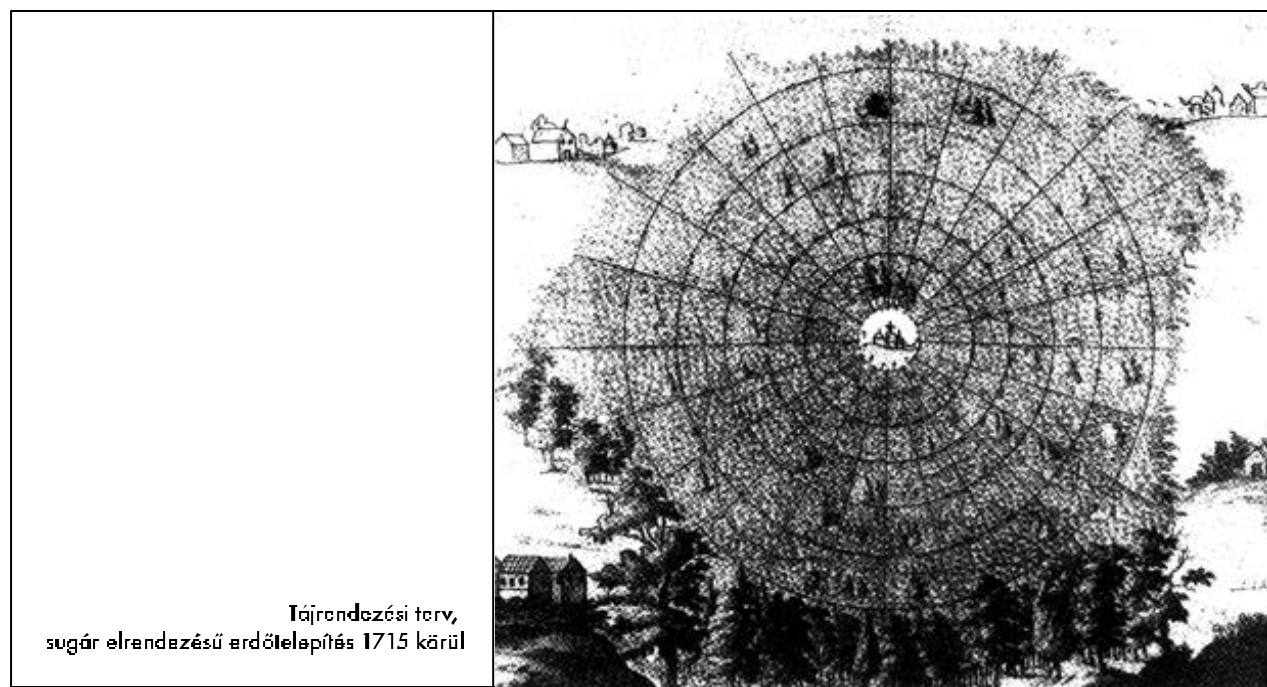
*

A kilencvenes évek első felében a kelet-közép-európai országok két markánsan eltérő utat választottak az alkotmányozás tekintetében. A reformok tekintetében kevés eredményt felmutató Bulgária és Románia – paradox módon – sietett új alkotmányt elfogadni, miközben a reformok útján sikeresebbnek tűnő országok megelégedtek korábbi alkotmányaik módosításával. Ebben elsősorban a nemzetközi legitimitáció iránti igény országonként eltérő mértéke mutatkozott meg.

Csak hogy a Holmes által vázolt problémakör és az európai nyomásra, „gyorsan” végbemenő alkotmányozás rendkívül felemás helyzetet teremtett. Ennek egyik oka az, hogy a Párizsi Charta – mely csupán egy politikai nyilatkozat – teljesen új értékhierarchiát vezetett be a nemzetközi dokumentumok nyelvezetében. Ez az értékrend a Charta struktúrájából következik, ugyanis míg az 1975-ös Helsinkii Záróokmányban az emberi jogokkal kapcsolatos részletes előírásokat a harmadik kósr tartalmazta, addig a Párizsi Chartában ezek már prominensebb helyre kerültek: közvetlenül a preambulum utáni rész foglalkozik velük. Ez egyértelművé tette, hogy az alkotmányok emberi jogokkal foglalkozó fejezetei a legfontosabbak a nemzetközi jogrend belpolitikai legitimitáló politikai szerepe tekintetében.

Így történt ez a román alkotmány kidolgozása során is: az emberi jogokra vonatkozó fejezete jóval korszerűbb, mint az államszerkezetre, a társadalom és közhatalom viszonyára vonatkozó fejezetek. Míg az emberi jogokra vonatkozó rendelkezések egyértelműen az „európai rendelt” tükrözik, az államhatalmi szervek működésére és viszonyára vonatkozó előírások sokkal inkább a rendszerváltás kezdetén kialakult (posztkommunista) hatalmi helyzetet rögzítik, s ezt az állam „egységének és oszthatatlanságának” a keretébe helyezve tulajdonképpen egy „alkotmányozási metafizikával” erősítik meg.

Ebből következően az elmúlt tíz év során az alkotmánnyal szembeni kritikai attitűd is megkettőződött. Az emberjogi rendelkezések primátusát szem előtt tartó kritikusok azt vallották, hogy az alkotmányt éppen emberjogi rendelkezéseire való tekintettel kell működtetni, mert ez – hosszabb távon – olyan jogintézmények kialakulásához és megszilárdulásához vezet, amelyek alapvetően fontosak egy demokratikus Románia számára. Ezt a stratégiai elgondolást képviselte a Román Helsinki Bizottság, annak vezető teoretikusai és emberjogi aktivistái, Gabriel Andreescu és Renate Weber. A „történelmi alapokon” álló politikai erő (elsősorban a Demokrata Konvenció meghatározó politikusai) viszont az 1991-es alkotmány néhány államszervezeti cikkelyét kifogásolták (államforma, a parlament összetétele, az államelnök hatásköre), a kérdést azonban az alkotmány legitimitásának megkérdőjelezésével próbálták napirendre tűzni, ami nagyon sokáig lehetetlennek bizonyult.

Tájrendezési terv, sugár elrendezésű erdőtelepítés 1715 körül

kapcsolódik a XVII–XVIII. század, azaz a tulajdonképpen nyugati modernitás időszakában kialakult angol–holland–amerikai alkotmányossághoz.

Ma, a kelet-közép-európai rendszerváltás első tíz éve után nem világos, hogy a térség országai tulajdonképpen melyik alkotmányos modellhez tértek vissza, és – legalábbis némelyikük esetében – még az is kérdéses, hogy egyáltalán igazodnak-e valamilyen európai hagyományhoz. Így azt sem állíthatjuk, hogy alkotmányos kapaszkodóik segítségével „visszatértek” nemzeti létük autentikus kereteihez. Bár a Nyugat a saját alkotmányos modelljeit szorgalmazta, hamar ki-

Az, hogy lehetetlennek bizonyult e kérdés napirendre tűzése, nagyrészt az alkotmányról való gondolkodás sajátos „metafizikájával” magyarázható, azzal az „örökvényűséggel”, amellyel az 1991-es alkotmányozó gyűlés az alaptörvényt felruházta. A román alkotmány Európa legmegerősebb alkotmányai közé tartozik, a felülvizsgálását szabályozó 146–148. szakaszok procedurálisán szinte lehetetlennek teszik módosítását, sőt a felülvizsgálat köréből néhány szakaszt – ezek az államnacionalizmus fontos támaszai – még ki is zárnak. Olyan sajátossága ez a román alkotmánynak, amelyre kevés külföldi példát találunk (a francia alkotmány a monarchia visszaál-

lításának örökös tilalmát mondja ki, a német alkotmány pedig az emberi méltóság tiszteletben tartását és a föderáció elvét – !!! – nyilvánítja megváltoztathatatlanakk).

A román alkotmány „örökvényűségének” becikkelyezése most, tíz évvel az alaptörvény elfogadása után vált igazán a fejlődés gátjává: a felülvizsgálat – úgy tűnik – csak a kérdések egy nagyon szűk körében lesz lehetséges.

Bizonyosnak tűnik tehát, hogy az őszi parlamenti ülészek idejére tervezett alkotmánymódosítás elhúzódó politikai alkufolyamatot ígér. Az alkotmánymódosítás szükségességét azonban a legtöbb parlamenti párt felismerte, és e felismeréseknek két fontos forrása volt: 1. a törvényhozás lassúsága és a kormányzás terén az elmúlt tíz év során tapasztalt diszfunkciók; 2. az európai integrációs folyamat által megkövetelt változások.

Ugyanakkor kitapinthatók a változás fő irányai is – három jellegzetes álláspont kezd körvonalazódni. Az első a Nagy-Románia Párt (PRM) képviselői szerintre alkotmánymódosításra nincs szükség. Ez a nézőpont értelmezhető annak közvetett bizonyítékaként is, hogy a román alkotmány jó néhány kérdésben egy posztkommunista elit érdekeit és szemléletét rögzíti. Ugyanakkor a PRM attól tart, hogy bármilyen módosítás engedményeket eredményez a kisebbségeknek, és korlátozza azt a nemzeti szuverenitást, amellyel a jelenlegi alkotmány alapján Románia rendelkezik.

A második álláspont konszenzusként körvonalazódik a Nemzeti Liberális Párt (PNL), a Demokrata Párt (PD) és a Szociáldemokrata Párt (PSD) között. A konszenzus – úgy tűnik – a parlament létszámának csökkentésében, a két ház feladatkörének szétválasztásában, a kormányátalakítás kérdésében, a rendeleti kormányzás (sürgősségi rendeletek) korlátozásában, a mentelmi jog szűkítésében és a tulajdon garantálásának kérdésében alakítható ki. Ezekhez azonban további kérdések is kapcsolódhatnak – például a választási rendszer reformja, a konstruktív bizalmatlanság intézményének bevezetése (német mintára) –, amelyekben szintén kialakulhat az együttműködés. A kör, amelyen belül a kormánypárt–ellenzék konszenzus kialakítható, a kormánypártot, a Liberális Pártot, a Demokrata Pártot és az RMDSZ-t jelenti. Ugyanakkor e csomaghoz kell sorolnunk azokat a – több párt alkotmánymódosító indítványai közt szereplő – javaslatokat is, amelyek az EU-integráció követelményeihez igazítanak a román alkotmányt. Azonban az EU-s kérdések jóval nagyobb megfogalmazásban jelennek meg, s minthogy a szuverenitás-attribútumok átadásáról van szó, a román alkotmány történelmi örökségével való – kényes – szembenézést is jelentik. Ez pedig jóval nehezebbé teszi a konszenzus kialakítását.

Végül létezik egy harmadik álláspont, amelyet egyedül az RMDSZ képvisel, és amely az állam jellegének és a közhatalmi jogosítványoknak az állam szerkezetét érintő reformját fogalmazza meg. Bár az RMDSZ csupán e napokban dolgozza ki tettelesen is alkotmánymódosító javaslatait, azok minden bizonnyal tartalmaznak majd a román állam nemzetállamként való meghatározásának törlését az alaptörvény első szakaszából és valamilyen alkotmányos biztosítékot a kisebbségek nyelvhasználatára, valamint kollektív jogainak gyakorlására. Nem kizárólag, hogy a regionalizmus alkotmánycikkelybe foglalására is javaslatot tesz az RMDSZ.

E javaslatok azonban már oly mértékben érintik az uralkodó szuverenitás-koncepciót, hogy minden bizonnyal a román politikai elit egészének elutasításába ütköznek. Az uralkodó szuverenitás-koncepció meghaladása rendkívül nehéz, mivel „metafizikai” válságként tradíció találkozásának eredménye. Egyrészt abból adódott, hogy a román állam története csak a nagy egyesítéseket ismeri, és az alkotmányok éppen az egység fogalatának és garanciáinak szerepét kívánták betölteni. Másrészt Románia számára a politikai modernizáció példaképe az őt mindig támogató Franciaország volt, s ez kihatott az alkotmányjogi gondolkodásra és intézményekre is, különösen az állam (nemzetállam) eszméjének követésében. Az „unité et indivisibilité” – egység és oszthatatlanság – a mindenkori franciaírott alkotmányok fundamentális elve, a politikai rendszer és az állam állandónak minősülő értéke, és ez a román alkotmányjogi gondolkodás szintén erős hagyományává vált.

Mégis, számításba kell venni azt a tényt, hogy az e tradícióval való számvetés demokratikus feltételei tulajdonképpen most – az őszi alkotmánymódosítás idején – adottak először. Ha az RMDSZ-nek sikerül saját javaslatát összekapcsolnia az európai integráció kérdésköre révén napirendre kerülő szuverenitás-áruházi kérdésekkel, az komoly kihívást jelent az ország politikai elitje számára.

És emellett létezik egy másik kihívás is, amelyet talán még kevesebben érzékelnek: a mostani alkotmánymódosításnak az is tétje, hogy sikerül-e Romániát a szerves alkotmányfejlődés útjára terelni. Ez elsősorban az Alkotmánybíróság szerepkörének kiterjesztését követeli meg, az úgynevezett „láthatatlan alkotmány” üzembe helyezését.

Egy aktív, az alkotmány és törvények értelmezésével az alapvető folyamatokat befolyásolni tudó alkotmánybíróra Romániának is nagy szüksége van. E testület döntéseivel azt a „láthatatlan alkotmányt” írja folyamatosan, amely megakadályozná, hogy valamely politikai testület (parlament, kormány) egy adott politikai helyzetben pillanatnyi érdekeinek megfelelően értelmezze az alkotmányt és – vele összefüggően – egyes törvények cikkelyeit. Hosszabb távon ez nemcsak a szerves alkotmányfejlődés esélyét jelentené, hanem azt is megakadályozná, hogy a politika metafizikai jellegű alkotmányos tradíciók rabjává váljék.

BAKK MIKLÓS 1952-ben született Székelyhídon, Bihar megyében. A kolozsvári *Kronika* szerkesztője, politikai elemző. Jelentős tanulmánya: *Egy választás olvasatai*, in: *Regio*, 2000/4.